

ПРУЖАНСЬКА Т. П.,
старший викладач кафедри цивільного
та трудового права
(Академія праці, соціальних відносин і туризму)

УДК 347.91/95(477)

ОСОБЛИВІСТЬ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ У РІЗНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто ряд процесуальних особливостей, пов'язаних із судовим розглядом справ у порядку позовного, наказного та окремого провадження. На підставі аналізу цих питань визначено спільні та відмітні риси судового розгляду справ позовного, наказного та окремого провадження і сформульовано власні висновки.

Ключові слова: *судовий розгляд, позовне провадження, наказне провадження, окреме провадження, безспірність, присяжні.*

В статье рассмотрен ряд процессуальных особенностей, связанных с судебным разбирательством дел в порядке искового, приказного и особого производства. На основании анализа этих вопросов определены общие и отличительные черты судебного рассмотрения дел искового, приказного и особого производства и сформулированы собственные выводы.

Ключевые слова: *судебное разбирательство, исковое производство, приказное производство, отдельное производство, бесспорность, присяжные.*

In the article deals with a number of procedural features associated with the trial in accordance with the claim, writ and special proceedings and on the analysis of these issues the common and distinctive features of claim, writ and special court proceedings are identified and their own conclusions are formulated.

Key words: *trial proceedings, action proceedings, writ proceedings, special proceedings, non divisiveness, jury.*

Вступ. Положення Цивільного процесуального кодексу виокремлюють три види проваджень, в яких здійснюється розгляд і вирішення справ у суді: позовне, наказне та окреме [1]. Кожен із видів указаних проваджень наділений процесуальною метою, завданням і особливим стадійним порядком розгляду і вирішенням цивільних справ. Стадії, які проходить фактично кожна цивільна справа цивільного судочинства, мають свої процесуальні особливості. Зокрема і стадія судового розгляду, яка застосовується практично в усіх видах проваджень цивільного судочинства. Однак властива судовій діяльності з розгляду і вирішення цивільних справ цивільна процесуальна форма суттєво вирізняє наказне й окреме провадження від позовного через те, що в їх основі наявний спрощений порядок вирішення справ через відсутність у них спору про право цивільне. Саме тому доцільно приділити окрему увагу дослідженню особливостей судового розгляду під час здійснення цивільного судочинства в зазначених провадженнях, що, у свою чергу, слугує запорукою ефективності вирішення справи.

Доктрина цивільного процесу відтворює досить суперечливі підходи до пояснення судового розгляду. Не можна заперечити наявність ґрунтовних досліджень, присвячених дії принципів, порядку проведення судового засідання, доказовій діяльності, фіксуванню та іншим важливим сторонам процесуальної діяльності на етапі судового розгляду. Зокрема, варто назвати ґрунтовні праці Г.А. Жиліна, Г.О. Світличної, С.А. Ташназарова, В.Ф. Ковіна, монографії В.К. Пучинського, П.В. Логінова, а також наукові праці Л.Є. Гузь, С.В. Бирдіна, С.С. Бичкова, В.І. Бобрик, С.В. Васильєв, В.В. Комаров, С.Я. Фурса, С.В. Щербак, М.М. Ясинок та багатьох інших авторів.

Незважаючи на широкий спектр таких досліджень, у теорії цивільного процесуального права є багато спірних питань, що стосуються процесуальних особливостей судового розгляду справ у контексті позовного, наказного та окремого провадження.

Постановка завдання. Теоретичне вирішення ряду питань щодо процесуальних особливостей судового розгляду справ у порядку позовного, наказного та окремого провадження в цивільному судочинстві, що дасть змогу виробити необхідні практичні рекомендації.

Результати дослідження. Законом передбачено, що суди в порядку цивільного судочинства розглядають справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, у порядку позовного, наказного та окремого провадження [1]. Розгляд справ у цивільному процесі послідовно проходить низку етапів, які називаються стадіями цивільного процесу (сукупність процесуальних дій, об'єднаних певною процесуальною метою). Усі стадії цивільного судочинства скеровані на досягнення загальної мети – здійснення правосуддя, що є особливою для кожної окремої стадії цивільного процесу (М.Й. Штефан). Зокрема, мова піде про стадію – судовий розгляд.

Традиційно в науці судовий розгляд кваліфікується як стадія цивільного судочинства [3, с. 159] і це система процесуальних дій суду та інших учасників процесу, спрямована на розгляд і вирішення цивільно-правового спору. Ця стадія є головною стадією цивільного судочинства, оскільки в ній найбільш повно реалізуються завдання і принципи цивільного процесуального права, що стоять перед судом, справа розглядається та вирішується по суті в судовому засіданні, і здебільшого закінчується ухвалою рішення. Отже, судовий розгляд справи – це сукупність визначених законом послідовних та впорядкованих процесуальних дій, спрямованих на здійснення цивільного судочинства в конкретній справі, надання та забезпечення особам, які беруть участь у справі, можливості для здійснення своїх суб'єктивних прав та обов'язків, дослідження та оцінювання доказів, з'ясування фактичних обставин справи й ухвалення обґрунтованого та законного судового рішення.[2, с. 290].

Метою цієї стадії є безпосередньо здійснення правосуддя, де суд установлює об'єктивну істину в справі та застосовує до тих правовідносин, що встановлені ним, відповідне матеріальне право.

Характерним є також те, що стадія судового розгляду складається з чотирьох частин, кожна з яких має свої значення, зміст і призначена для вирішення певного кола питань. Це підготовча частина, розгляд справи по суті, судові дебати, ухвалення та оголошення рішення.

Варто зазначити, що з-поміж визначених цивільним процесуальним законодавством проваджень, на яких розглядаються і вирішуються справи, стадія судового розгляду в повному обсязі має місце в позовному та окремому провадженні, у наказного провадження лише в частині ухвалення судового рішення – судового наказу. Тому коло досліджуваних нами питань щодо наказного провадження буде дещо звужене.

Як вже зазначалось, задля виконання основних завдань цивільного судочинства і забезпечення справедливого та своєчасного розгляду і вирішення справи по суті стадія судового розгляду справи проводиться поетапно та послідовно й складається з чотирьох таких частин: підготовча, розгляд справи по суті, судові дебати, ухвалення та проголошення рішення суду.

Зазначені складові частини судового розгляду спрямовані на досягнення проміжних цілей судового розгляду та об'єднують процесуальні дії суду й інших осіб, які беруть участь у справі, в один системний процес. На кожному з цих етапів суд здійснює визначені законом процесуальні дії задля виконання конкретного завдання.

Зокрема, на підготовчому етапі відбуваються процесуальні дії, спрямовані на з'ясування можливості розгляду справи по суті, вирішується питання про те, чи можливий розгляд цієї справи по суті таким складом суду, а також чи можливий розгляд справи в разі неявки осіб, які беруть участь у справі, свідків, експертів тощо.

Такі загальні положення здійснення процесуальних дій притаманні як позовному провадженню, так і окремому, але з певними особливостями. Особливістю і водночас відмінністю можна вважати той факт, що, на відміну від позовного провадження, в окремому провадженні за наявності чітко визначених категорій справ є деякі справи, які розглядаються судом у складі одного судді і двох присяжних, а не одноособово суддею (ст. 15 ЦПК України). Така особливість спрямована на забезпечення самостійності та незалежності судових органів, гарантування права громадянина на розгляд його справи компетентним, незалежним і неупередженим судом у змагальному процесі.

У зв'язку з цим є необхідність акцентувати увагу на механізмі відводу таких учасників судового розгляду, як присяжні. Адже на підготовчому етапі в позовному провадженні особи, які беруть участь у розгляді справи, можуть заявляти клопотання про відвід судді або інших учасників і порядок такого відводу закріплено положеннях в чинному законодавстві. Згідно із ст. 20, 22, 23 ЦПК України, в позовному провадженні можна заявляти відводи стосовно судді, секретаря, експерта, перекладача та самовідвід, але присяжні не є суддями і в жодному разі не є секретарями, перекладачами і експертами. Проте чинним законодавством для розгляду певних справ в окремому провадженні все ж заявлені такі суб'єкти, але не зрозуміло, чи можна заявляти клопотання про їх відвід і чи можуть вони заявляти самовідводи. Саме тому пропонується питання відводу присяжних конкретизувати, розробивши певний механізм і внести відповідні корективи (зміни) до чинного законодавства.

Ще однією особливістю, а також і відмінністю позовного провадження від окремого і наказного можна вважати питання безспірності. Безспірність – відсутність спору про право цивільне.

Адже, за загальним правилом цивільного судочинства, спір розглядається в позовному провадженні з обов'язковим виконанням основних принципів змагальності і диспозитивності процесу під час розгляду цивільних справ задля забезпечення гарантій захисту прав і законних інтересів учасників процесу. На відміну від позовного, в наказному та окремому провадженні відсутній і не проявляється повною мірою, це пояснюється тим, що в даному провадженні відсутні такі інструментарії, як мирова угода, забезпечення доказів тощо.

Наступною особливістю і водночас відмінністю окремого провадження від позовного є те, що суд може залучати до участі всіх заінтересованих осіб окремого провадження з власної ініціативи (ст. 235 ЦПК). Проте порядок залучення таких осіб у позовному провадженні здійснюється за заявою самої особи або за ініціативою однієї зі сторін і чітко визначеними особами (треті особи). Притягнення чи допущення до процесу цих осіб оформлюється ухвалою судді. Така особливість окремого провадження розширює права суду в питанні залучення заінтересованих осіб, але в питанні формуванні кола таких заінтересованих осіб є певні недоліки. Зокрема, цивільне процесуальне законодавство не надає і не може надати вичерпного переліку суб'єктів, яких необхідно залучати під час розгляду справ окремого провадження як заінтересованих осіб. До зацікавлених осіб належать особи, які беруть участь у справі та мають у ній юридичну заінтересованість. Коло заінтересованих осіб визначається взаємовідносинами із заявником у зв'язку з обставинами, які підлягають встановленню і можуть вплинути на їх права та обов'язки.

У розгляді справи по суті встановлюються всі обставини цивільної справи, зокрема, з'ясовується сутність спору та позиції сторін, досліджуються докази, тобто визначається фактична сторона справи.

Відповідно до ч. 2 ст. 235 ЦПК, на відміну від позовного провадження, суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази. Це нормативне положення є підставою активності суду у збиранні доказів і, так би мовити, підсилює роль суду у розгляді справ окремого провадження. Якщо у позовному провадженні судочинство ведеться сторонами, а суд у доказовій діяльності є пасивним, то в окремому провадженні – навпаки. У коментованій нормі є і зворотний бік – оскільки вона має правозобов'язуючий характер для суду під час реалізації його повноважень щодо витребування доказів, зрозуміло, це свідчить про те, що пом'якшується обов'язок зацікавлених осіб надавати докази у справі для підтвердження своїх вимог щодо встановлення певних фактів, що є предметом судового розгляду. Крім того, оскільки існує така законодавча вимога, варто дійти висновку, що невитребування доказів по справі судом і, зрештою, неповне з'ясування обставин справи має бути підставою для скасування рішення як необгрунтованого. Тому пасивність заінтересованих осіб законодавчо урівноважена активністю суду і не тягне ніяких негативних наслідків, які б впливали на долю справи.

Судові дебати є тим етапом судового розгляду, на якому після розгляду справи по суті підбиваються підсумки проведеного дослідження доказів, а особам, які беруть участь у справі, надається можливість викласти свою повну, умотивовану та обгрунтовану позицію. Особливостей як таких немає, оскільки процедура здійснення цього етапу відбувається у двох провадженнях однаково.

Ухвалення та проголошення рішення суду є заключним етапом судового розгляду, в якій суд вирішує справу по суті та оголошує прийняте рішення.

Враховуючи, що, на відміну від позовного, в окремому провадженні не може розглядатись спір про право, і це є принциповим. Тому особливістю можна вважати і той факт, що безспірність окремого провадження визначає і те, що справи окремого провадження не можуть бути закриті у зв'язку з укладенням мирової угоди (ч. 5 ст. 235 ЦПК). Ця норма не має реального регламентуючого ефекту, оскільки за визначенням на підставі загальної конструкції правового регулювання окремого провадження за умов відсутності у даному провадженні спору про право та сторін у справі, правові норми про мирову угоду та наслідки її укладення не діють в окремому провадженні.

Не буде зайвим зазначити, що наслідком безспірності окремого провадження є те, що справи окремого провадження не можуть бути передані на розгляд третейського суду (ч. 5 ст. 235 ЦПК). Третейське судочинство є однією з процесуальних форм захисту приватного права й альтернативою для цивільного судочинства на підставі того, що і третейське судочинство, і цивільне судочинство мають у принципі тотожні предмети правового захисту.

Відмінністю наказного провадження від позовного і окремого провадження є наявність особливої форми судового рішення – судового наказу. Так, з одного боку, судовий наказ є особливою формою судового рішення і підлягає виконанню за правилами, встановленими для виконання судових рішень, а з іншого, він водночас є виконавчим документом. Отже, особливість судового наказу полягає у його подвійності, яка є винятком із загального правила та зумовлена необхідністю захисту безспірних прав стягувача у спрощеному порядку на підставі безспірних доказів [5; с. 178]. До такого висновку також призводить аналіз ч. 2 ст. 103 ЦПК України, яка вказує на те, що судовий наказ має відповідати вимогам до виконавчого документа, встановленим Законом України «Про виконавче

провадження». Ще однією особливістю, що відрізняє судовий наказ від судового рішення, є процедура видачі цих процесуальних документів. Відповідно до ч. 2 ст. 102 ЦПК України, видача судового наказу проводиться без судового засідання і виклику стягувача і боржника для заслуховування їх пояснень. Судовий наказ видається за спрощеними правилами цивільного судочинства, і пояснюється це тим, що в наказному провадженні немає багатьох процесуальних засобів, які властиві для інших видів провадження. Зокрема відсутність судового розгляду і виклику сторін у судові засідання, що є серцевиною спрощених проваджень у цивільному процесі багатьох країн світу, являє собою важливу вирізняльну ознаку наказного провадження порівняно з іншими видами цивільного судочинства в Україні.

Стосовно процедури окремого провадження, порівняно із позовним, судові витрати по справі не відшкодовуються. Відповідно до ч. 7 ст. 235 ЦПК, у справах окремого провадження у разі ухвалення судового рішення судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом. За логікою цієї норми, зацікавлені особи в окремому провадженні звільняються від судових витрат. Тому застосування цієї статті можливе лише у системному зв'язку із загальними нормами, які регламентують судові витрати. Доречно також зауважити, що інститут судових витрат як загальний інститут цивільного судочинства має спеціальні норми, які передбачають підстави та випадки звільнення від відшкодування певних судових витрат (ст. 81 ЦПК). У контексті цього очевидно, що ч. 7 ст. 235 по суті дублює у формі загальних відсилань більш конкретну норму, що міститься у ст. 81 ЦПК.

Висновки. Судовий розгляд є обов'язковою стадією цивільного процесу і займає важливе місце в ланці, оскільки на цій стадії розвитку цивільної процесуальної діяльності суд виконує завдання цивільного судочинства, що були поставлені перед ним і полягають у справедливому, неупередженому та своєчасному розгляді і вирішенні цивільних справ та може здійснюватись, щонайменше, у двох провадженнях цивільного судочинства (позовному й окремому).

Вищенаведене дає підстави зазначити, що через провадження цивільного судочинства безперечно реалізовується стадія судового розгляду, але з достатніми особливостями, які, на наш погляд, потребують змін.

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний Кодекс України від 18 березня 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
2. Цивільне процесуальне право : підручник / [І. С. Ярошенко, І. О. Ізарова, О. М. Єфімов та ін.] ; за заг. ред. І. С. Ярошенко. – К. : КНЕУ, 2014. – 519, [1] с.
3. Гражданский процесс / под ред. М.К. Треушникова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Городец, 2007. – 784 с.
4. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс / М.Й. Штефан. – К.: Ін Юре, 2005. – 624 с.
5. Комаров В.В. Окреме провадження : [монографія] / В.В. Комаров, Г.О. Світлична, І.В. Удальцова ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 312 с.
6. Цивільний процес України. Академічний курс : підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] ; за ред. С.Я. Фурси. – К. : Вид. Фурса С.Я. ; КНТ, 2009. – 610 с.

